
*Xavier Zubiri – en kort introduktion
og præsentation af tre hovedbegreber
og deres anvendelse*

Marina Jakobsen

FILOSOFI OG VIDENSKABSTEORI PÅ
ROSKILDE UNIVERSITETSCENTER

3. Række: Preprints og reprints

2000 Nr. 5

Xavier Zubiri- en kort introduktion og præsentation af tre hovedbegreber og deres anvendelse

Af Marina Jakobsen, forskningsadjunkt, Ph.d. stud., Roskilde Universitetscenter

Indhold:

1. Kort introduktion til Zubiris filosofi
2. Hovedbegreb 1: *Re-ligation*¹
3. Hovedbegreb 2: *Sentient intelligence*²
4. Hovedbegreb 3: *Ærlighed overfor virkeligheden*
5. Den latinamerikanske arv

1. Kort introduktion til Zubiris filosofi:

Selvom Xavier Zubiri har ydet et relevant bidrag til den vestlige tænknings historie og har været uundværlig for den latinamerikanske befrielsestænkning, fylder han ikke mange, om overhovedet nogen, sider i officielle pensa på filosofistudier her i landet. Jeg stiftede bekendtskab med Xavier Zubiri via studier af latinamerikansk teologi og filosofi, især hos Ignacio Ellacuría, Jon Sobrino og Juan Carlos Scanonne³, der er stærkt influerede af Zubiri og formidler den folkelige kulturelle etos eller visdom med Zubiri⁵ som teoretisk inspirator. Men det vender vi tilbage til sidst i denne artikel⁶.

¹ Med hensyn til begrebet *religation*, spansk *religación*, kan vi ganske enkelt have den oprindelige betydning af *religion*, altså det latinske *re-ligare* i tankerne, for som vi skal se, betyder *religación* noget i retning at *gen-forbinde* eller blot at *binde*.

² Da begrebet endnu ikke findes i dansk oversættelse anvender vi her den engelsk oversættelse, som er meget tæt på det oprindelige spanske *inteligencia sentiente*. Følelse intelligens kunne måske være et bud på en oversættelse.

³ Med hensyn til *religation*, spansk *religación*, kan vi ganske enkelt have den oprindelige betydning af *religion*, altså *re-ligare*, i tankerne. *Religación* betyder noget i retning at *gen-forbinde*.

⁴ Juan Carlos Scanonne s.j., rektor for San Miguel's universitet i Buenos Aires, har sammen med Ellacuría dannet gruppen *Equipo Jesuita latinoamericano de reflexión filosófica*, hvis formål har været at formulere en filosofi *fra og for* Latinamerika. Gruppen har udgivet en række værker med bidrag fra forskellige tænkere fra kontinentet.

⁵ Selvom Zubiri ikke almindligvis placeres i kategorien proces-tænkere, tænker han næsten lige så meget i proces som Whitehead i hvis kosmologi jo procesbegrebet er helt centralt. Zubiri har ikke samlet sit arbejde til en kosmologi, det nærmeste han kommer her til er *Naturaleza, Historia, Dios*. Det åbne historiebegreb, som stammer fra dette værk, har latinamerikanske befrielsestænkere brugt flittigt i deres diskurser. Da Ellacuría kort før sin død blev spurgt i et spansk tv-program om han var marxist, svarede han kort, at han var zubirist.

⁶ Se bl.a. J.C. Scanones artikel *Nuevo punto de partida en la filosofía latinoamericana. Las grandes etapas de la filosofía inculturada*, i *Stromata* 47, s. 193-204, 1991.

⁷ Xavier Zubiri blev født i San Sebastián i 1898 og døde i 1983 i Madrid. Fra 1926 til 1936 var han lærer i filosofihistorie ved Complutense Universitet, hvor han blev professor. Fra 1940 til 1942 underviste han i Barcelona efter et ophold i udlandet under den spanske borgerkrig (1936-1939). Zubiri fik problemer med fascisterne, og i en lang periode blev han holdt skjult af jesuiterne, som oprindeligt ikke brød sig om Zubiri p.g.a. hans gudsbegreb. Men samlivet medførte, at Zubiri senere blev en af de vigtigste inspirationskilder

Zubiri er en syntese-, eller måske snarere en harmoniskabende tænker. Han har forsøgt at bringe neo-skolastisk og moderne filosofi, her forstået især som fænomenologi, sammen. Hans vidtfavnende studier førte frem til, at katolsk filosofi og moderne videnskab blot var adskilte synsvinkler på samme virkelighed. For Zubiri er videnskabelig erkendelse ikke tilstrækkelig idet den efterlader mennesket metafysisk set utilfredsstillet. Desuden oplever Zubiri, på linje med Heidegger, videnskaberens opdagelser eller opfindelser som naive, dvs. aldrig virkeligt i stand til at udtømme mulighederne for indsigt, det er derfor videnskaberne tvinger mennesket over i filosofien. Til gengæld er videnskaberne den rigtige forudsætning for filosofien, andet forhold til den uden om videnskaberne er i Zubiris øjne ganske pinligt. Hvad videnskaberne især skulle tage til sig er filosofernes ontologier, idet det er nødvendigt at videnskaberne kan afgrænse deres horisonter ontologisk.

Hvad menneskets væren angår hviler Zubiris eksistenstænkning på accepten af den radikale ontologiske intethed. Mennesket er og bliver det, det foretager sig, og de forhold, det indgår i. Her er han også på linje med Ortega y Gasset og Heidegger, men med sin *religion-doktrin* afviger han fra sine læremestre. For Zubiri er mennesket ikke bare kastet ud i eksistens, hvor det i øvrigt er helt forladt således som ateisterne mente. Det er kastet således, at det føler sig forpligtet til at realisere sig og foretage valg, og i denne forpligtelse forholder mennesket sig til noget udenfor sig selv. Dette noget kalder

for jesuiterne ikke mindst i Latinamerika hos befrielsesteologer og filosoffer. Han blev især kendt via sin elev, befrielsesteolog og filosof, Ignacio Ellacuría s.j., som blev dræbt i en massakre i El Salvador i 1989 sammen med andre jesuitter og lægfolk.

Zubiri forlod den akademiske verden og lavede i stedet private forelæsninger, som var ganske vel besøgte. Han fortolkes som kristen ontolog og eksistentiaalist. Af latinamerikanske teologer og filosoffer som Jon Sobrino og Ignacio Ellacuría beskrives han som "*that philosopher and theologian of liberation, theoretician of popular movement*", J. Sobrino in *A Letter to Ignacio Ellacuría*, i *The Principle of Mercy: Taking the Crucified People from the Cross*, New York, 1994, s. 187-189.

Zubiri var elev af Ortega y Gasset i Madrid og studerede også hos Martin Heidegger i Freiburg. Han var velfunderet i moderne fysik og den moderne matematiks grundlagsdiskussioner, samt i biologi, lingvistik, orientalske sprog. Foruden filosofi, som han studerede i Spanien og afsluttede med en doktorgrad i Husserls fænomenologi, havde han også en doktorgrad i teologi fra Rom. Han oversatte Heideggers arbejder til spansk. Han oversatte ligeledes arbejder om kvanteteoriene, atomfysik og om matematisk fysik. Hans produktion er ikke særlig omfattende, men har været tilstrækkelig til at indskrive ham i filosofiens historie som en betydningsfuld filosof, der har givet et stort bidrag til filosofien og erkendelseshistorien med sine tanker. Hans mest kendte værker er *Ensayo de una teoría fenomenológica* (hans doktordisputats, 1923), *En torno al problema de Dios*, (1935), *Naturaleza, Historia, Dios* (1944), *Sobre la Esencia* (1962), *Inteligencia Sentiente, iteligencia y realidad* (1980), *Inteligencia y logos* (1982) samt *Inteligencia y razón*, (1983). I Spanien blandt filosofistuderende er han især kendt for *sine Cinco lecciones de filosofía* (1963): forelæsninger om de store kanoner i vestens filosofihistorie. Ligesom Ortega y Gasset bidrog Zubiri med artikler og essay i *Revista de Occidente*. Zubiris bøger findes alle i Alianzas Editorial's udgivelser.

En grundig introduktion til Zubiri er Julián Marias *Xavier Zubiri* i *La escuela de Madrid*, som findes også i engelsk udgave *Xavier Zubiri in The School of Madrid*, New York (1967). Luiz Diez del Coral m.fl. har også skrevet en ganske udmærket præsentation af filosofien: *Homenaje a Xavier Zubiri* (1963). Madridskolen var en filosofisk bevægelse, stærkt influeret af Ortega y Gasset's neokantianisme, ratio-vitalisme og eksistentiaisme. Bevægelsen mistede sin livskraft med borgerkrigen, som fik mange af dens adepter til at rejse til udlandet, især til Latinamerika, Ortega y Gasset boede selv i Argentina en årrække. De tilreisende filosoffer kom til at påvirke latinamerikanerne med især den ratio-vitalisme og eksistentiaisme, de havde medbragt som deres intellektuelle gods. Emnet behandles med grundig indsigt i José-Luiz Gómez Martínez' bog *Ortega y el pensamiento iberoamericano de la liberación*, (1997).

Der findes gode tilgængelig materialer om Xavier Zubiri på Xavier Zubiri Foundation of North America (<http://www.zubiri.org/>). Denne fond har et tæt samarbejde med Fundación Xavier Zubiri i Madrid. Materialet på internettet er tilgængeligt både på engelsk og på spansk.

Zubiri *det guddommelige*, eller værensgrunden. Denne anskuelse af menneskets situation hænger også direkte sammen med hans skelnen mellem 'genstanden for erkendelsen' og 'selve erkendelsesprocessen'. For, som Zubiri ynder at påpege, påtvinges sandheden, i dens mest fundamentale og oprindelige mening, mennesket via virkelighedens magt. Den er ikke noget mennesket erobrer. En sådan opfattelse af sandheden hælder mere til det sandhedsbegreb, der forbindes med rationel erkendelse.

Men hvor ligger Zubiris hovedbidrag i det hele taget? Hovedsagelig på tre områder:

- I hans menneskeopfattelse som den kommer til udtryk i hans kosmologiske doktrin om *religation*, *religación*. Med denne doktrin afviser han det tænkende subjekts autonomi, en idé som siden Descartes har været alment anerkendt i den vestlige tænkning.
- I hans begreb om *sentient intelligence*, *inteligencia sentiente*. Det hænger nøje sammen med *religation* og udgør forudsætningen for perception af virkeligheden. *Inteligencia sentiente* hos Zubiri er et begreb, som beskriver syntesen, uadskilleligheden, mellem det sansemæssige og det intellektuelle aspekt af den menneskelige erkendelse. Skellet mellem sansemæssig og intellektuel erkendelse findes ikke umiddelbart givet i den menneskelige opfattelse, men tilhører den rationale orden.
- Hans idé om at i perceptionen er virkeligheden, det perciperede, et *prius* i forhold til den perciperende, noget selvstændigt og fuldstændigt *andet*, som ikke lader sig reducere eller totalisere⁷ ved nogen operation som det tænkende subjekt kan foretage. Herfra stammer hans *trofasthed eller ærlighed overfor det virkelige* – udtryk som ikke blot betyder det, vi sædvanligvis forbinder med at være virkeligheden *tro*. Virkeligheden⁸ udgør fundamentet for sandheden. Zubiri tager her et opgør med Kant's kopernikanske vending, idet han vender tilbage til virkeligheden selv som en erkendbar størrelse og ikke som den uopnåelige *ting-i-sig-selv*, som Kant gav afkald på at erkende. Subjektets forhold til virkeligheden hører til her.

Zubiris arbejde med disse områder henviser til andre mere specifikke refleksioner, blandt andet epistemologiske refleksioner over viden. Han kritiserer den vestlige filosofiske tradition, som fokuserer på det tænkende subjekt som locus for sandheden og som en instans, der reducerer den anden til en *a priori* teoretisk konstruktion.

Zubiri tager udgangspunkt i menneskets materielle, dvs. biologiske væsen - hvor hans begreb om *sentient intelligens* funderes -, og kommer således frem til *religations*-doktrinen. Denne doktrin fremhæver menneskets ubrydelige forbindelse med naturen,

⁷ Hans aversion mod det totalitetsskabende subjekt er på linje med Emmanuel Lévinas. Selvom Zubiriforskere forsøger at afdække ligheder mellem de to filosoffer med henblik på at påvise gensidig påvirkning, foreligger ikke noget direkte fra Zubiri eller Lévinas om nogen form for indbyrdes kendskab til hinandens arbejder. Det skal dog siges at begge har været grundigt igennem Husserl og Heidegger, desuden er begge religiøse: Zubiri har sin baggrund i den katolske kristendom og Lévinas i jødedommen. Som et kuriosum skal også anføres, at begge filosoffer har det yderligere til fælles at de er blevet anvendt og tilpasset den latinamerikanske befrielsestænkning, hvilket har medført at de er blev opdaget og gjort synlige i Europa og USA.

⁸ Der skal gøres opmærksom her, at Zubiri ikke afviser erkendelse via logos og fornuft, blot mener han at disse ikke afdækker den ultimative sandhed, som han mener har sit fundament i virkeligheden. Logos og fornuft er blot stadier på vejen. Zubiris position med hensyn til virkeligheden kan egentlig placere ham i kategorien 'blød radikal empirist'. Blød fordi han ikke afviser tingenes eksistens i sig selv, dog eksisterer de som relationer og ikke som substanser.

eller naturens verden og andre mennesker. Det er bl.a. her Zubiris kritik af den tyske idealisme, og ikke mindst af Hegels logocentrisme, sætter ind. Ifølge Zubiri har den tyske idealisme en tendens til at splitte og afbryde den organiske relation mellem mennesket og virkeligheden⁹. *Religación*, derimod, betegner at erkendelsen af andre entiteter svarer til at etablere forbindelser der kan sammenlignes med familiemæssige forhold.

Zubiris tænkning fortolkes og præsenteres som alternativ til den rationalistiske vestlige tænkning, hvor subjektet fanges og fikseres i sin egen refleksion uden at skænke verden en tanke. Væk med verden i al sin elendighed. *Religación* derimod peger mod det allocentriske, dvs. *den anden* bringes i fokus og derved skabes der mulighed for at subjektet bevæger sig sammen med virkeligheden, med den anden som er helt anderledes. Zubiris filosofi tager udgangspunkt i virkeligheden og fjerner derved afstanden, samtidig med at det er en filosofi der engagerer sig i den pågældende virkelighed¹⁰.

Efter denne korte og yderst forenklede generelle introduktion til Zubiri vil vi nu se nærmere på et udtog af de primære begreber, der danner de bærende søjler i hans filosofi.

2. Første hovedbegreb: *Religación*

Som antydnet i det foregående bygger Zubiri sit *religacións*-begreb på ideen om, at mennesket er implanteret i væren eller i eksistensen¹¹. Ifølge Zubiri er mennesket ikke bare kastet ud i væren. Mennesket er drevet frem til den af en kraft, som det hele tiden føler sig forpligtet overfor, som tvinger det til at foretage valg og til realisere sig selv. Vi er tvunget til at eksistere, fordi vi på forhånd er bundet til det, der giver os eksistens. Eksistensen er ikke *udkastethed*, som f.x. Martin Heidegger argumenterer for ud fra sin fundamentalontologi, men det er at være forbundet til selve eksistensens rod, eller *urgrunden*. Mennesket er ikke blot implanteret i væren, det er implanteret på en bestemt måde, der kan betegnes som åbenhed. Denne åbenhed, som er menneskets væren-til-iboende, kan bl.a. bruges til at vise, at der findes ting i verden, at disse ting har eksistens uafhængigt af mennesket. Zubiri kalder også denne urgrund for *deidad, guddommen*. Det er guddommen, der giver menneskene og tingene eksistens, og får mennesket til at

⁹ "In this way, one understands Zubiri's commitment to the expelled and exploited (the victims of rational thought), and to socio-economically and culturally marginalized people. Their expulsion makes clear the extent instrumental rationality, which does not care for its victims, is still operative. How different from this approach is sensible understanding (i.e., *inteligencia sentiente*)! Through it, we are in touch with the sublime in nature and with innate compassion that makes us stand for the outcasts and rejected", iflg. Prof. George De Schrijver, i udgivne noter fra forelæsninger om Postmodernity in Contemporary Culture and Theology, Katholieke Universiteit Leuven, 1994.

¹⁰ Det har jo bl.a. været denne subjektforståelse, som har fået den latinamerikanske befrielsestænkning - især teologi og filosofi - til at tage Zubiri til sig. Ikke mindst fordi denne udlægning af subjektet indebærer, at de transformativt etiske handlinger bliver en integreret del af både den teologiske og filosofiske virksomhed. Og den har desuden medvirket som en uvurderlig støttesøjle til befrielsestænkning som processtænkning, hvor subjektet og virkeligheden bevæger sig hånd i hånd, uden at være adskilt.

¹¹ *væren* og *eksistens* anvendes i denne artikel synonymt.

¹² "The most commented on and influential of Zubiri's essays is 'En torno al problema de Dios', which seeks the human dimension from the standpoint of which this problem must be posed. Man is implanted in existence or implanted in being, he is supported a tergo by something that makes us be. This leads to the idea of binding (*religación*)"... , som Zubiris elev Julián Marias, skriver i *The School of Madrid*, i afsnittet om Zubiri, s. 465.

foretage valg. Religation er at forholde sig til denne guddom. Forholdet til guddommen udgør personlighedens ontologiske struktur.

2.1. Religation og historie

For Zubiri er mennesket i sig selv ingenting, det er en ontologisk ubetydelighed. Det er menneskets historie, d.v.s. opgaverne, kampene i dets konkrete historie, der får mennesket til at realisere sig og komme til selv, til at blive virkelig. Menneskets natur udgøres af den mission, som består i at blive kastet ud i eksistensen med det formål at realisere sig selv som menneske.

Mennesket er dog ikke kun en del af naturen, således at det kan indfanges i de såkaldte naturvidenskabelige paradigmer. Det er aktør i historien og udgør en syntese af natur og historie, af faktum og begivenhed. Det er en krop-sjæl helhed.

Indførelsen af mennesket som skaber af historien, har direkte etiske konsekvenser: *qua* skaber af historien hviler der et tungt ansvar på mennesket, ikke blot for det, der aktualiseres her og nu, men også for videreførelsen af historien.

2.2. Frigørelse, religation og etik

Zubiri kan ikke karakteriseres som radikal humanist, for han mener ikke at mennesket nyder en frihed der beror på det selv, men en frihed, som er givet det i og med dets *religation*, d.v.s. indenfor det ontologiske båndes ramme. At eksistere udgør for Zubiri også en frigørelsesproces, en frigørelse fra tingene, som er forudsætningen for at vende tilbage til dem, erkende dem og forandre dem.

Radikalt set udgør frihed den frihed hvormed mennesket blev implanteret i væren. Men Zubiri tillægger det evnen til at vælge, og helst vælge bevidst med etikken som navigationsinstrument. Denne etiks primære karakteristik er medfølelse, en med-følelse der er givet i og med båndet til den anden/det andet. Han fritager ikke mennesket for ansvar for verdens tilstand. Tværtimod, mennesket er medskaber i et helligt miljø^{13 14}. Angående spørgsmålet om menneskets frihed, kan man i Zubiris tekster bl.a. læse at frihed er en relation til den anden, og at det frie menneske er det menneske, der er i stand til sandt venskab og til at være omsorgsfuld. Frigørelse fra tingene, det er forudsætningen for at vende tilbage til dem, erkende dem og forandre dem. Men det er også det bærende i *religions*-processen. Frigørelse og religation går hånd i hånd, de er to sider af samme sag: jo mere frigjort et menneske bliver, des mere bundet bliver det. Således udgør frigørelse det vigtigste overhovedet i menneskets liv. Frigørelsen hos Zubiri er kun muligt som frigørelse *for*, og ikke *fra* i streng forstand. Det problematiske og interessante her er, at frihed ikke findes uden fundament.

Radikalt set udgør frihed det, hvormed mennesket blev implanteret i væren.

¹³ "Religion, understood as 'religión' (bond of inter relatedness), precisely underlines how much each of us, with our 'body-mind composition' is organically related to the interdependent world in which we live. It is by awakening to this sacred bond, that one experiences one's metaphysical density. Metaphysical depth - can only be known in a world-immanent context; apart from it, there is no piety, no religious bond, and no worship of God", iflg. George De Schijver, *ibid.* s. 221.

¹⁴ Miljøfilosoffer og teologer har ligeledes haft stor glæde af Zubiris tanke om religation, som på sin vis også gør naturen til forlængelse af menneskets krop. Der kan her især henvises til Leonardo Boff's nyeste arbejde om økologi og spiritualitet, samt til Ivone Gebaras om samme tema.

2.3. Frihed, ateisme og arrogance

Et af de afgørende spørgsmål angående Zubiris frihedsbegreb er, om ateisme er mulig. Zubiri definerer ateisme som den proces, hvorved Gud *dækkes* i stedet for at *afdækkes*¹⁵. Mennesket har ontologisk set mulighed for at glemme sit bånd til urgrunden, og tabet af forbindelsen til urgrunden er den eneste måde, hvorpå ateismen kan lade sig gøre. Men en ubundet eksistens kan aldrig realiseres fuldt ud og finde frem til sin egen dybde. Glemslen giver mennesket en følelse af selvtilstrækkelighed, og denne følelse er i henhold til Zubiri ateismens store generator.

Det ubundne menneske lever som om det var dets eget fundament; det regner med at finde sig selv i sig selv, og dette er livsarrogance, eller arrogance overfor livet. Ateismen er guddommeliggørelsen af individet, for ved at erklære Gud for ikke værende eller død, som f.x. Nietzsche gjorde, indsætter mennesket sig selv i Guds eller guddommens sted. Ateismen kan i øvrigt ikke lade sig gøre uden Gud. I ateismen kæmper mennesket med Gud, men ateismen er ifølge Zubiri den sikreste måde at skaffe sig ensomhed og isolation på.

For Zubiri er det, som vækker mennesket til væren og åbenbarer dets intethed for det, ikke den genstandsløse eller kosmiske angst - som f.x. hos Heidegger og Sartre. For Zubiri er det mødet med døden. En fuldt konsekvent ateist må leve med sin intethed, den intethed der præsenterer sig for de fleste gennem døden. Men overfor døden løber ateisten den risiko at opdage sig selv i og med Gud. I henhold til Zubiri, manifesterer Gud sig ikke ved tilintetgørelse, men som fundamentet, dvs. som det der gør eksistensen mulig. Og *religation* er det, hvorved eksistensen som eksistens aktualiseres og realiseres. Zubiri afslutter *Naturaleza, Historia, Dios* med at gøre opmærksom på, at han ikke har fremført nogen som helst bevis for Guds eksistens og ej heller præsenteret et gudsbegreb. Hans ærinde har været at opdage stedet, hvor gudsproblematikken dukker op, og i hvilken dimension man finder det: i eksistensens konstitutive og ontologiske *religation*.

Religations-processen finder sted ikke blot via menneskets intellektuelle redskaber, og ej heller som en blot og bar hengiven sig til intuitionen. Menneskets erkendelsesvej og frigørelsen har ifølge Zubiri sit eget specifikke instrument: *sentient intelligence*. Lad os nu se, hvordan Zubiri gør dette begreb operativt i sin tænkning.

3. Andet hovedbegreb: *Sentient intelligence*

Først lidt om baggrunden for denne begrebsdannelse. Begrebet opstår ikke alene som en nødvendig følge af religations-tankerne, men også som brud med Kant. Zubiri kritiserer Kants kritik af den rene fornuft der jo, med fremhævelsen af det tænkende subjekts autonomi, har haft stor indflydelse på post-kantiansk, europæisk tænkning, ikke alene i filosofien, men også i teologien. Dette har medført fokuseringen på det tænkende subjekts intentionale fordring i stedet for en situations reelle fordring. Indenfor denne tænkingsmodel erkender vi at en situation er virkelig via tænkningen om den; virkeligheden bliver tankens genstand. På denne måde kan hverken teologien eller filosofien nogensinde komme til at røre ved virkeligheden selv. Det autonome subjekt

¹⁵ Zubiri spiller på ordene *cobrir /descorbir*, der oversættes bogstaveligt her.

blev fanget og fikseret i sin egen rationalistisk-kognitive tilnærmelse til virkeligheden; det interverner ikke i verden. Men frigørelse kræver mere end at subjektet har en mening om virkeligheden, den kræver intervention i den virkelighed af aktuelle eksistenser, hvor mennesket lider og dør¹⁶.

3.1. Forholdet mellem subjektet og virkeligheden

Opgøret med Kant blev ikke alene foretaget af Zubiri, men af hele Madridskolen. Både Zubiri og Madridskolen erstattede det autonome, tænkende subjekt med *inteligencia sentiente, sentient intelligence*¹⁷. Selvom mennesket kan skelne mellem menneske og dyr ved hjælp af denne intelligens, benægter det ikke at dets evne til at føle, sans og erfare, og stimuleres svarer til dyrenes. Denne for Zubiri grundlæggende antagelse danner omridset af en alternativ ramme, der benægter subjekt-objekt dikotomien som bl.a. Kant byggede sin tankebygning på, og i stedet indsætter en antagelse om at der består et ubrydeligt, gensidigt bånd mellem mennesket og kosmos.

Zubiris alternativ til det rationalistiske paradigme betragtes som en genopdagelse af menneskets legemliggjorte natur, dens iboende forbundethed med kosmos og med naturen i det hele taget, samt genopdagelsen af menneskets egen natur som et højere stående dyr. Zubiri gør brug af biologisk evolutionsteori som ramme for at fremhæve den naturlige kontinuitet mellem føle- eller sans-niveauer som er karakteristiske for lavere stående dyr, og intellektet, som er karakteristisk for mennesket. *Sentient intelligence* forbinder mennesket med andre levende væsener, og samtidig skiller det det fra disse. For Zubiri er følelse eller sansning dyrenes primære karakteristik. Han kaldte denne karakteristik åbenhed og hævdede, at de mest primitive livsformer, der er i stand til at konstituere svar på neural stimulering, dvs. bevæger sig i stimulus><response mønstret, er åbne for stimuli. Stimulus><response mønstret bliver mere kompliceret på højere trin i evolutionsskalaen, hvor nervesystemet er højere udviklet. Erfaring konstitueres formelt i stimulus><response forholdet.

Zubiri udviklede begrebet 'formalisering' til at beskrive dyrs og menneskers psykologiske udvikling som han i øvrigt karakteriserer på vanlig biologisk vis. Sansindtryk opmagasineres eller huskes. Der skabes en hukommelsesbank, som efterhånden strukturerer svarene på analoge stimuli som de levende væsner udsættes for og påvirkes af. Menneskets psykologiske udvikling kalder hans hyperformalisering. Dette begreb dækker over komplekse processer, der foregår i menneskets hjerne fra modtagelsen af en sansepåvirkning eller perception til de intellektuelle operationer der er relaterede til pågældende perception.

Ifølge Zubiri forbliver følsomhed og intellekt uadskilleligt forbundne i en dynamisk enhed uden at det ene dog kan reduceres til det andet. Det mentale er biologisk og det biologiske er mentalt. Zubiri hævder således, at menneskets bevidsthed er biologisk funderet, og mennesket karakteriseres som en animeret krop eller (alt efter fra hvilken side forholdet udtrykkes) som en bevidsthed, som levendegøres med kroppen.

¹⁶ Zubiris tese om nødvendigheden af subjektets intervention i virkeligheden med henblik på at forandre den, har hos latinamerikanske tænkere erstattet Marx & Engels' 11. tese om Feuerbach, som siger at, "Filosofferne har kun fortolket verden forskelligt; men det handler om at forandre den", se *Det kommunistiske Manifest, Tese om Feuerbach*, s. 83, Det lille Forlag, Frederiksberg, 1993.

¹⁷ *Sensible understanding, sensitive intellection, intelligent sensitivity*, anvendes på engelsk som oversættelse af *inteligencia sentiente*.

Her ses religations-doktrinen. Zubiris tænkning er religiøs og fordyber man sig i den, kan man næsten ikke undgå at tænke at have med *unio mystica* tanker forklædt i akademiske gevandter at gøre. Den ulegemlige, erobrende, autonome tænkning er for Zubiri irreligiøs, og dette er vel forklaringen på at han i sin tænkning respekterer menneskets væren-i-verden som et naturligt bånd.

3.2. Menneskets væren og virkeligheden

Menneskets måde at være i verden på er åbenhed overfor virkeligheden. Denne åbenheds redskab er sentient intelligence, en syntetisk evne bestående af følelse og intellekt som giver os adgang til virkeligheden bl.a. ved at føle den.

Zubiris værens- og virkelighedsbegreb er også radikalt anderledes end de begreber den europæiske, klassiske tradition anvender. For Zubiri går virkeligheden forud for væren. Væren skal forstås i forhold til virkeligheden. Væren er det virkelige aktualitet. Væren er et yderligere moment, som udledes af den primære opfattelse af virkeligheden¹⁸.

Det rationalistiske paradigme identificerer væren og tanke. Dette forkaster Zubiri. Men hans indførelse af et gensidigt bånd mellem intellekt og følelse, dvs. mellem bevidsthed og krop, har epistemologiske konsekvenser. Det betyder at erkendelse finder sted som *følelsesmæssig forståelse, sensible understanding*, med rødder i den indre natur og som direkte kommunikation med virkeligheden. Virkeligheden, som det følelende-tænkende subjekt konfronteres med, tages ind *qua* sig selv, i dens fuldkomne, radikale og selvstændige alteritet, i modsætning til den klassiske rationalisme, som Descartes og Kant repræsenterer, hvor det autonome tænkende subjekt behersker virkeligheden ved at tage den ind og reducere dens andethed til det samme, således at tænkning og væren bliver til ét.

3.3. Ethiske konsekvenser

Reduktionen af det andet til det samme, eller undertvingelse af det anderledes, er uetisk¹⁹. Men man kunne mene at Zubiri formulerer en laden-stå-til holdning overfor virkeligheden, som er lige så problematisk, både på grund af dens konsekvenser i den sociale og i den personlige sfære. Zubiri vil svare at dette problem kun er tilsyneladende. Vi er vant til at tænke på forholdet til virkeligheden med den instrumentelle fornufts model, der netop går ud på at dominere virkeligheden ikke blot ved at få den anden til at tilpasse sig, blive det samme, men også via teknologi, marketing, osv. *Sentient intelligence* opfører sig forskelligt fra den instrumentelle fornuft. I stedet for at dominere, respekterer den virkeligheden, påtager sig ansvar. Dette fører, i kraft af en iboende

¹⁸ "If thus the proper formality of what is understood is reality, and the opening to things as reality is what formally constitutes intelligence, then this formality is not something that is primarily conceived of but sensed; the human being senses the very reality of the thing. Hence, this manner of sensing things would not be a manner that is intrinsically intellectual. And just as sensitivity is not pure but intellectual, intellection, in the same manner is not pure but sensitive", som Ignacio Ellacuría udlægger forholdet mellem væren og virkeligheden i *Antropología de Xavier Zubiri*, in *Revista de Psiquiatría y Psicología Médica de Europa e América Latina*, Año XII, Tom. VI, No. 6-7, (Abril, Julio 1964) s. 20.

¹⁹ Den samme pointe findes overalt i Emmanuel Lévinas' arbejde, bl.a. i værkerne *Totalitet og uendelighed*, København 1996, *Etik og uendelighed*, København 1995, *L'Humanisme de l'autre homme*, Paris 1972, blot for at nævne et par eksempler hans omfattende forfatterskab.

empatifølelse, til at forholdet mellem mennesker indbyrdes og mellem menneskene og verden bliver grundlæggende etisk. Sentient intelligence er generøs, har omsorg for den komplekse virkelighed og samvirker med de kræfter, der arbejder konstruktivt for helheden.

Sentient intelligence har evne til at føle denne verdens elendighed: den økologiske ødelæggelse og misbruget af planeten lige så vel som den har medfølelse med dem, der er ofre for strukturel uretfærdighed, krænkes i deres personlige værdighed, og lider under tilintetgørelse eller undertrykkelse af deres kulturelle egenart. *Sentient intelligence* stimulerer til dybtgående refleksioner over ens livsstil. Den konkrete virkelighed i dens ubetingede andethed og ureducerbarhed udfordrer mennesket i dets dybeste indre. Det er også denne evne til at tænke følsomt, eller til at føle med betænsksomhed, der befordrer menneskelighed i etisk forstand.

Mennesket kan, ifølge Zubiri, være ærlig overfor virkeligheden og nære kærlighed til sandheden. Og det skal vi nu se nærmere på.

4. Tredje hovedbegreb: Ærlighed overfor virkeligheden

Ærlighed overfor virkeligheden betyder omtrent det samme som kærlighed til sandheden, *pasión por la verdad*. Med sin idé om ærlighed overfor virkeligheden kunne Zubiri sættes næsten på linje med biskop Berkeley, der med sin radikale empirisme ikke omskriver tingene, men lader dem have den status, de har. Hos Zubiri strækker ærligheden også til sociale, politiske og økonomiske fænomener. Ærlighed består her blandt andet i at give tingene deres rette navne. At praktisere denne ærlighed betyder at samarbejde med sandheden.

Ærlighed overfor virkeligheden eller sandhedskærlighed forudsætter ikke blot intellektuel integritet, men også ydmyghed. Den sandhedskærlige er parat til at opgave alle former for fordomme for at vinde ny indsigt. Ifølge Zubiri er det bedre ikke at have noget at holde sig til end at gribe til tilfældige konstruktioner blot for at have et tilholdssted. Hellere en sund, konstruktiv skepsis end en *-isme*, der afspejler en bestemt tid og klasseideologi. Viden bliver en søgende proces snarere end en fuldbyrdelse, mennesket kan i sit erkendelsesarbejde højst nå en tilnærmelse til virkeligheden.

Virkeligheden har absolut prioritet hos Zubiri. Den går forud for alt og den hænger sammen med sandheden i den forstand, at den er fundamentet for sandheden. Den er hverken identisk, adækvat, eller et korrelat til sandheden, men den er det, der gør sandheden sand. Virkelighed og værensgrund er et og det samme for Zubiri.

4.1. Åbenhed og transcendens

Mennesket som *sentient intelligence* er åben overfor virkeligheden og kan modtage den som den er. Man kunne tænke sig den var dum, ubestemmelig, forvirret, men faktisk åbner kontakten med virkeligheden, ifølge Zubiri, for et sandt - også intellektuelt - eventyr. Den aktive sentient intelligence kan ikke undgå at bevæge sig mod det transcendentale i sit væsen og mod den transcendentale guddom. Ifølge Zubiri, kan kristne, dvs. bevidste udøvere af kristendommen, i *sentient intelligence* genkende både *med-følelse* og *logos*.

Religion, sentient intelligence, ærlighed overfor virkeligheden og sandhedskærlighed i zubiriansk udgave er begreber der har dannet baggrund for de mest markante og indflydelsesrige befrielsesteologiske værker om spiritualitet i Latinamerika. Samme tænkning har ligeledes været uundværlig for en stor del af befrielsesfilosofferne²⁰. Dette gælder ikke mindst hans alteritetsbegreb, som man kan se som et fundament for latinamerikansk filosofi.

5. Den latinamerikanske arv

Fortolkere af den latinamerikanske befrielsestænkning var alt for hurtige til at karakterisere den som marxisme, endda som den udgave af marxismen, der opfordrer til væbnede revolutioner som middel til at afskaffe social uretfærdighed - eller klassedeling, som det retteligt hed. Øjensynligt har disse fortolkere behandlet den så overfladisk, at de ikke bemærkede andre navne og referencer end Marx, Engels og Lenin²¹. Vi vil lade dem ligge med den bemærkning at deres fremlæggelse af befrielsestænkningen²² er fuldstændig misvisende.

Karakteristisk for befrielsestænkningen i Latinamerika har dels været dens spiritualitet²³ og dels dens etiske appel²⁴. Begge elementer findes i rigelig mål hos Zubiri, hvilket til en vis grad forklarer hans reception i Iberoamerika. Dertil kan tilføjes sproget. Det er en ikke ubetydelig del af forklaringen, selvom det spanske sprog har det med at sige ting i Amerika intet øre nogen sinde har hørt på selve den iberiske halvø²⁵. Ifølge latinamerikanerne er dette ikke overraskende eftersom alteriteten netop ikke udsiger det samme.

Det afgørende for latinamerikanerne er Zubiris opgør med den traditionelle europæiske tænkning, ikke mindst med oplysningens rationalisme. Men også genindsættelsen af kroppen i den historiske virkelighed, og ideen om at historien er menneskets ansvar, ser de som tiltalende. De lidelser, latinamerikanerne ønsker befrielse fra, er primært relateret til kroppen, og kroppens fornedrelse bliver så en fornedrelse af den virkelighed, der har kastet mennesket i eksistensen – den virkelighed som mennesket har glemt båndet til eller af selvtilstrækkelig arrogance ønsker at holde sig adskilt fra. I

²⁰ De teologer, der her kan nævnes som direkte arvtagere af Zubiri, er især Ignacio Ellacuría (som også var filosof), Jon Sobrino, Gustavo Gutiérrez, Don Pedro Casaldáliga og Leonardo Boff. De filosoffer der kan anføres her er især Juan Carlos Scanonne s.j (også teolog), Carlos Cullen, Rodolfo Kusch, Dina V. Picotti, Ivone Gebara (også teolog) og til en vis grad Enrique Dussel.

²¹ Karl Marx' og Friederich Engels' tænkning har dog haft en betydning for befrielsestænkningen, ikke mindst i den del af den, der kendes som dependensterorien, hvis hovedbegreber er centrum->periferi. Den har i dag især fokus på globalisering og dens trussel mod demokratitanken, idet globalisering udgør et grelt udtryk for en totalitær logik, se bl.a. Franz Hinkelammert *Totalitarismo y democracia*, Costa Rica, 1997.

²² Her er det især teologerne og kardinaler med tilknytning til Vatikanet, der tænkes på, især Joseph Ratzinger. Men også vestlige etablerede intellektuelle som fx. filosofen Richard Rorty og religionssociologen Peter Berger, blot for at nævne to kendte navne, har reageret over for filosofien og religionsfilosofien med den sædvanlige arrogance, afstandtagen og mistænkliggørelse.

²³ Se bl. a. Jon Sobrinos værk, *Spirituality of Liberation: toward political holiness*, New York, 1998.

²⁴ Her vil jeg henvise til bl.a. Enrique Dussel arbejde om etik: *Ética de la liberación*, Buenos Aires, 1994, *Filosofía ética de la liberación*, Buenos Aires, 1988, *Para un ética de la liberación latinoamericana*, I,II,III, IV, Buenos Aires, 1973, samt til *Ética comunitaria: Libertad o pobreza!*, Petrópolis, 1986.

²⁵ Ifølge Juan Marinello, *Ensayos*, La Habana, 1977, s. 22.

adskillelsen opererer *sentient intelligence* ikke i grundigt. Den operative *sentient intelligence* befrier mennesket, dvs. genetablerer det brudte bånd til den anden og til kosmos²⁶. Adskillelsen, afstanden²⁷ er roden til det onde²⁸. Solidaritetsdiskursen derimod, som man stadig har kær i Iberoamerika, kan blive et etisk ståsted, som genåbner for, og giver plads til subjektet midt i livet, rodfæster det i konkrete kontekster og historicitet.

5.1 Historien og praksis

Et subjekt, der intervererer og interagerer med verden, udøver en praksis som til dels kan være en kritik af den dominerende ideologi og bevidst kan medvirke til befrielse. At afsløre og aflegitimere ideologier er ikke alene filosofiens afgørende opgave, det er også en opgave som sætter filosofien i sandhedens tjeneste, og dette er i sig selv er befriende. Denne praksis kan kun finde sted i historien, for historien er det sted, hvor virkeligheden viser sig fuldtud. Hvad betyder det?

"En efecto, la realidad histórica, ante todo, engloba todo otro tipo de realidad: no hay realidad histórica sin realidad puramente material, sin realidad biológica, sin realidad personal y sin realidad social; en segundo lugar, toda otra forma de realidad donde da más de sí y donde recibe su para qué fáctico - no necesariamente finalístico - es en la realidad histórica; en tercer lugar, esa forma de realidad que es la realidad histórica es donde la realidad es 'más' y donde es 'más suya', donde también es más abierta.

....
*Así por 'realidad histórica' se entiende la totalidad de la realidad tal como se da unitariamente en su forma cualitativa más alta y esa forma específica de realidad que es la historia, donde se nos da no sólo la forma más alta de realidad, sino el campo abierto de las máximas posibilidades de lo real. No la historia simplemente, sino la realidad histórica, lo cual significa que se toma lo histórico como ámbito histórico más que como contenidos históricos y que en este ámbito la pregunta es por su realidad, por lo que la realidad da de sí y se muestra en él"*²⁹.

Igancio Ellacuría argumenterer faktisk for den historiske virkelighed, som filosofiens ultimative objekt. Og retfærdiggør dette valg således:

²⁶ "What is strikingly familiar as one reads further on Zubiris idea of religación is that the concept itself is similar to the point of departure of liberation theology - the reality of the plight of the poor, the marginalized and the oppressed stares us in the face, chills us to the bone marrow, for we are bound to them and they and they to us, and together, we to the God of life, who forces us to make choices. Hence, there is an 'option for the poor' and even the theological enterprise begins in a rootedness in the life-world of the poor and a commitment to their liberation", George De Schrijver, *ibid.* s. 221.

²⁷ Afstand eller adskillelse fra den anden som rod til det onde er en pointe Zygmunt Bauman også diskuterer bl.a. i *Modernity and the Holocaust*, Oxford, 1989, samt i *Postmodernitet, identitet og moral i Nærhetsetik*, Oslo 1996.

²⁸ For afstand er had, kærlighed derimod binder os til tingene og menneskerne: "...el amor nos liga a las cosas...Hay en el amor una ampliación de la individualidad que absorbe otras cosas dentro de ésta, que las funde con nosotros...De este modo va ligando el amor cosa a cosa y todo a nosotros, en firme estructura esencial. Amor es un divino arquitecto que bajó al mundo, ..., a fin de que todo en el universo viva con conexión", ifølge Ortega y Gasset, *Meditaciones del Quijote*, Madrid, 1999, s. 13-14. Zubiri var elev af Ortega y Gasset, det kan ikke undre, at tanken om al tingenes interforbundethed bliver en af hans filosofis bærende søjle.

²⁹ Ignacio Ellacuría, *El Objeto de la filosofía*, in *Para una filosofía desde Latina América*, comp. I. Ellacuría og Juan Carlos Scanonne, Pontificia Universidad Javieriana, Santafé de Bogotá, D.C. 1992, s. 83, 84, 85.

... "la filosofía debiera estudiar la totalidad de la realidad en su unidad más englobante y manifestativa y que la realidad histórica es esa unidad más englobante y manifestativa de la realidad.

Por todo ello no parece injustificado proponer la realidad histórica como objeto de la filosofía, si es que para la filosofía se sigue queriendo el que busque decir lo que es la realidad últimamente y lo que la realidad como un todo.

...

Por otro lado, la realidad histórica, dinámica y concretamente considerada tiene un carácter de praxis, que junto a otros criterios lleva a la verdad de la realidad y también a la verdad de la interpretación de la realidad. ... Hay que hacer la verdad. ... hacer aquella realidad que en juego de praxis y teoría se muestra como verdadera. Que la realidad y la verdad han de hacerse y descubrirse, y que ha de hacerse y descubrirse en la complejidad colectiva y sucesiva de la historia de la humanidad, es indicar que la realidad histórica puede ser el objeto de la filosofía³⁰.

Således gengiver Zubiris elev sin forståelse af historien og af betydningen af den praksis, der skaber historien, dvs. hvorved sandheden og virkeligheden laves, afsløres og udvikler sig videre i en uendelig proces. Historien er åben og transcenderer sig selv i en konstant og dynamisk proces, og i denne proces har mennesket et tungt ansvar: at være medskaber og som menneske at være tvunget til at vælge.

Afsluttende bemærkninger:

Denne artikel har været et forsøg på at præsentere et omrids af en betydningsfuld og forsømt filosofers mest iøjnefaldende tanker, og således yde ham en smule retfærdighed. Når jeg kalder Zubiri forsømt er det naturligvis ment i europæisk sammenhæng. For som vi lige har set, er der få filosoffer der har haft det privilegium at medvirke til at sætte et helt kontinent på sporet af sig selv, til at reflektere autentisk og loyalt over sin egen situation³¹, til at påtage sig denne situation filosofisk med henblik på at befri sig fra dens lidelser. Og således medvirke til at tilbagegive filosofien dens fornemme opgave, at være befriende.

³⁰ Ibid. s. 85.

³¹ Situation anvendes her med Ortega y Gasset's begreb *circunstancia*, det velkendte: "Yo soy yo y mi circunstancia si no la salvo a ella no me salvo yo", *ibid.*, s. 25.

ISSN 0902-901X